Türkiye ile Komşuları Arasındaki Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme

Turkey's Trade with Neighbor Countries: A Gravity Model Analysis

Sezai Ata (Ministry of Development, Turkey)

Abstract

With the ever-increasing level of integration in world economy, neighborhood relations become much more important for two-fold reasons. Firstly, neighbor countries are most important trade partners in general and secondly they form a bridge with the other countries. So, while good relations with neighbors have positive externalities for the trade with other countries, bad relations with neighbors mean reduced trade with other countries of a specific region. The main purpose of this study is to analyze Turkey's export potential with the neighbor countries with the help of the gravity model. For this purpose, first a gravity model has been set up using panel data which consists of bilateral data for 68 countries for the period 1980-2009, and then Turkey's exports potential to 10 neighbor countries is analyzed. One important finding of the study is that Turkey's exports to neighbor countries in general is below potential and there is a further room for increasing exports. While the short distance, one of the two most important indicator of trade in a gravity model (the other is GDP), is one of the main drivers of high trade among countries, its full effect depends on the geographical conditions of two countries. Our analysis shows that, high levels of untapped export potential exists for the majority of neighboring countries.

1 Giriş

Uluslararası ticaret literatüründe yapılan önemli ayrımlardan bir tanesi derinlik (intensive) ile genişlik (extensive) arasında olmaktadır. Bir ülke ile yapılan ticaretin yüksek seviyede olması o ülke ile ticaretin derinliğini gösterirken, ciddi miktarda ticaret yapılan ülke sayısının çokluğu ticaret yapısının genişliğine işaret eder. Her ülke için arzu edilen durum belirli ürün ve belirli ülke grubu çerçevesine sıkışan ihracat yerine hem derinliğe hem de genişliğe sahip olan bir ticaret yapısıdır.

Türkiye'nin dış ticaretine bu açıdan baktığımızda, geçmişten beri ticaret yaptığımız ülkelerle ticareti daha da geliştirmek önemli iken daha önceden ticaret yapmadığımız ülkelerle ticarete başlamak daha da önemli olabilir.

Gelişmiş ülkelerin yakın çevresi ile ticaretine baktığımızda, komşu ve çevre ülkelerle ticaretin toplam ticaret hacmi içerisinde önemli bir paya sahip olduğunu görmekteyiz. Örneğin, 2009 yılı itibarıyla ekonomik entegrasyonları yüksek olan AB-27 ülkeleri, ihracatlarının yüzde 66,7'lik kısmını diğer AB-27 ülkelere yaparken ithalatlarının da yüzde 64'lük kısmını yine diğer AB-27 ülkelerinden yapmaktadırlar. Asya ülkelerinde ve Kuzey Amerika bölgesinde ise, bölge içi ticaret yüzde 40'lar seviyesinde bulunmaktadır. Dünyadaki diğer pek çok gelişmiş ülkenin dış ticaretinde de bölgelerindeki ülkelerin payının önemli yer tuttuğu görülmektedir. Türkiye'nin ise, toplam ithalatları 2008 yılında yaklaşık 540 milyar dolar olan komşu ülkelerle ticari ilişkileri yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Komşu ülkelerin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payları, 2000 yılında yüzde 7,6 iken bu oran 2008 yılında ancak yüzde 15,7'ye yükselebilmiştir.

Türkiye'nin komşuları ile ticaretinde son dönemde yaşanan kısmi artışların önemli sebeplerinden birisi 2000 yılında ülkemiz tarafından yürürlüğe konulan 'Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi'dir. Bu strateji çerçevesinde, Ortadoğu, Güneydoğu Avrupa, Karadeniz ülkeleri, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile ticaretin geliştirilmesine yönelik bir takım önlemler alınmıştır.

Bu stratejiye göre, Türkiye ile arasında geçiş zorluğu olmayan ve başka bir ülke üzerinden geçmeksizin doğrudan kara veya yakın deniz bağlantısı vasıtasıyla Türkiye ile ortak sınıra sahip ülkeler komşu ülke olarak tanımlanmaktadır. Bu gruba giren ülkeler Azerbaycan, Gürcistan, İran, Irak, Suriye, KKTC, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Ermenistan'dır.

Türkiye ile ortak bir sınıra sahip olmamalarına rağmen Türkiye ile coğrafi, kültürel ve tarihsel yakınlığı bulunan ve ekonomik potansiyeli olan ülkeler çevre ülkeler olarak tanımlanmakta ve bu gruba giren ülkeler de Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, İsrail, Suudi Arabistan, Ürdün, Lübnan, Mısır, Arnavutluk, Moldova ve Makedonya olarak belirtilmektedir.

Komşu ve çevre ülkeler stratejisi 2003 yılında genişletilmiş ve strateji kapsamına; Macaristan, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Sudan, Etiyopya, Eritre, Cibuti, Somali, Gazze, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, Afganistan, Pakistan ve Beyaz Rusya da dahil edilmiştir.

Komşu ve çevre ülkeler stratejisi kapsamındaki 52 ülkeye ihracat 2000 yılındaki 6,9 milyar dolar seviyesinden 2008 yılı itibarıyla 56,7 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde, bu ülkelerden ithalat ise 13 milyar dolardan 73,5 milyar dolara yükselmiştir. Bölge ülkelerinin toplam ihracat içerisindeki payı 2000-2008 döneminde yüzde

24,7'den yüzde 43'e yükselmiştir. Suriye, Libya, Lübnan gibi ülkelere vizenin kaldırılması bu ülkelerle ticareti olumlu etkilenmiştir. 2009 yılı itibarıyla bir önceki yıla oranla Mısır'a olan ihracat yüzde 84, Afganistan'a yüzde 71, Libya'ya yüzde 67, Filistin ve Türkmenistan'a yüzde 43, Etiyopya'ya yüzde 40 ve Suriye'ye yüzde 28 oranında artmıştır. Irak'a olan ihracat ise aynı dönemde yüzde 31 oranında artmıştır. Irak ihracat içindeki yüzde 5'lik pazar payıyla 2009 yılında en çok ihracat yapılan ülkeler sıralamasında 5. sıraya yükselmiştir.

	Türkiye'nin İhracatı		Türkiye'nin İthalatı		Ülkenin Toplam İhracatı		Ülkenin Toplam İthalatı		Türkiye'nin Net Ticareti		GSYH	
	2000	2008	2000	2008	2000	2008	2000	2008	2000	2008	2000	2008
Irak	0,0	3,9	0,0	1,3	14,9	54,4	3,4	21,4	0,0	2,6	26	87
İran	0,2	2,0	0,8	8,2	27,0	116,9	14,3	70,1	-0,6	-6,2	96	333
Suriye	0,2	1,1	0,5	0,6	4,8	16,4	5,4	27,4	-0,4	0,5	20	54
Azerbaycan	0,2	1,7	0,1	0,9	1,7	47,8	1,2	7,2	0,1	0,7	5	46
Ermenistan	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	1,1	0,9	4,4	0,0	0,0	2	12
Gürcistan	0,1	1,0	0,2	0,5	0,3	1,5	0,7	6,3	0,0	0,5	3	13
Rusya	0,6	6,5	3,9	31,4	103,0	459,8	33,9	267,0	-3,2	-24,9	260	1660
Bulgaristan	0,3	2,2	0,5	1,8	4,8	22,5	6,4	37,0	-0,2	0,3	13	50
Yunanistan	0,4	2,4	0,4	1,2	11,0	25,8	28,3	90,2	0,0	1,3	128	352

Tablo 1: Komşu Ülkelerle Ticaret (Cari, Milyar \$) Kaynak: IMF IFS, IMF DOT

Türkiye'nin komşuları ile ticaretine ilişkin genel bilgilerin verildiği Tablo 1'e bakıldığında, bazı ülkeler ile ticaret fazlası verilirken bazı ülkelerle olan ticaret açığının önemli oranda arttığı görülmektedir. 2009 yılının kriz yılı olması ve dış ticaretin önemli ölçüde düşmesinden dolayı karşılaştırma için 2008 yılı verileri kullanılmıştır. 2000 yılında dört ülke ile dış ticaret açığı verirken 2008 yılı itibarıyla dış ticaret açığı verdiğimiz sadece iki komşu ülke kalmıştır. İran ve Rusya ile büyük oranda açık vermemizin sebebi enerji hammadde ihtiyacımızın önemli bir kısmını bu ülkelerden sağlamamızdır.

Türkiye'nin komşuları ile oluşturduğu bölgede 20. yüzyıl boyunca savaşlar, anlaşmazlıklar, siyasi istikrarsızlıklar çok yoğun olarak yaşanmış, 21. yüzyılın ilk yıllarında da yaşanmaya devam etmiştir.

Son döneme kadar ülkemiz gündemini sürekli meşgul eden ve bazıları hala da meşgul etmeye devam eden Kıbrıs, Suriye vb. sorunlar Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinde bir belirsizlik kaynağı olmuşlardır, bu da ülkeler arası ticari ilişkilerin yeterince gelişmemesine sebep olmuştur. Bu bölümün devamında komşu ülkelerle olan ihracat performansımız çekim modelinden hesaplanan ihracat potansiyeline göre değerlendirilecektir.

2 Çekim Modelinin Yapısı

Sosyal bilimlerde ilk olarak Walter Isard (1954), Linder (1961 ve Tinbergen (1962) tarafından kullanılmaya başlanan çekim modelleri günümüzde uluslararası ticareti analizde en çok kullanılan modeller haline gelmişlerdir. Modelin fen bilimlerindeki kaynağı Newton'un ünlü çekim yasasıdır. Fizikte iki cisim arasındaki çekim kuvveti (F_{ij}) cisimlerin kütlelerinin (M_i , M_j) çarpımı ile doğru orantılı, aralarındaki uzaklığın (R_{ij}) karesi ile ters orantılıdır.

$$F_{ij} = c * \frac{M_i * M_j}{R_{ij}^2}$$

Bu denklemin uluslararası ticaret akımlarına uygulanmış şekli ise;

- T_{ij} : i ve j ülkeleri arasındaki ticaret,
- $GSYH_i$ ve $GSYH_j$: i ve j ülkelerinin GSYH'ları,
- R_{ij} : iki ülke arası mesafe,
- c : sabit,

olmak üzere;

$$T_{ij} = c * \frac{GSYH_i * GSYH_j}{R_{ij}}$$

halini alır. Denklemden iki tarafın da logaritması alındığında ise aşağıdaki denklemi elde ederiz.

$$\log(T_{ij}) = \log(c) + \log(GSYH_i) + \log(GSYH_j) - \log(R_{ij}) \quad (1)$$

Denklem (1), çekim modelini en basit ve yalın haliyle temsil etmektedir. Denkleme göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi, ülkelerin büyüklüklerinin artan, aralarındaki uzaklıkların ise azalan bir fonksiyondur.

Bir çekim modelinde, i ve j ülkeleri arasındaki ticaret en genel haliyle;

$$\log(X_{ijt}) = \alpha_0 + \alpha_t + \alpha_{ij} + \beta_{ijt} Z_{ijt} + \varepsilon_{ijt}, t = 1, \dots, T \quad (2)$$

denklemleri ifade edilebilir. Burada, X_{ijt} i ve j ülkeleri arasında t yılında gerçekleşen ticareti temsil etmektedir. Sabit katsayı üç bölümden oluşmaktadır. Birincisi bütün yıllar ve ülke ikilileri için ortak kısım olan α_0 , ikincisi t yılına özgü bütün ülke ikilileri için ortak olan α_t , üçüncüsü ise her bir ülke ikilisine özgü bütün yıllar için ortak olan α_{ij} 'dir. Diğer bütün değişkenler Z_{ijt} vektörüyle, katsayıları ise β_{ijt} ile temsil edilmektedir.

Denklem (2)'de verilen standart çekim modeli denklemini tahmin edebilmek için katsayılar üzerinde bazı kısıtlamalara gitmek zorunludur. Literatürde sıkça rastlanan toplu yatay kesit modellerinde konulan kısıtlar $\alpha_{ij} = 0$, $\beta_{ijt} = \beta_t$ ve $\beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_T = \beta$ kısıtlarıdır. Bu kısıtları Denklem (2)'ye uygulandığında;

$$\text{Log}(X_{ijt}) = \alpha_0 + \alpha_t + \beta'Z_{ijt} + e_{ijt}, \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

denklemleri elde edilir ve bu denklem standart olarak en küçük kareler (EKK) yöntemiyle tahmin edilir.

Ekonometrik açıdan önemli bir nokta, çekim modeline giren değişkenlerin bazılarında birim köke (unit root) rastlanması durumudur. Böyle bir durumda, panel veri analizi yerine kointegrasyon analizi yapmak gerekmektedir. Bussiere at al (2005: 16), standart çekim modellerinin ticaret akımları ve GSYH gibi durağan olmayan değişkenler içermesine rağmen, sabit etki modelleri ile durağan olmayan etkileri içeren dinamik EKK modellerinin çok benzer oldukları sonucuna varmıştır.

Panel veri analizinde önemli bir diğer nokta sabit etkiler veya rassal etkiler tahmini arasında bir seçim yapmaktır. Sabit etkiler modeli panel gruplarına ait zamana bağlı olmayan bazı özelliklerin açıklayıcı değişkenleri etkilediğini ve aralarında korelasyon olduğunu varsayar. Sabit etkiler modeli, bu zamana bağlı olmayan etkileri gidererek sadece açıklayıcı değişkenlerin etkilerinin görülmesini sağlar. Rassal etkiler modeli ise panel grupları arasındaki varyasyonun rassal ve açıklayıcı değişkenler ile arasında korelasyon olmadığını varsayar. İki metodun hangisinin daha uygun olduğuna kadar vermek için standart olarak Hausman Testi uygulanır.

3 Türkiye ve Dünya İçin Çekim Modeli

3.1 Tahmin Yöntemi

Bu çalışmadaki modeller panel veri yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. 1980-2009 dönemine ait olan veriler kesintisiz olduğu için veriler dengeli panel (balanced panel) şeklinde oluşturulmuş ve analizlerde dengeli panel özellikleri kullanılmıştır.

Panel veri analizinde önemli bir nokta sabit etkiler veya rassal etkiler tahmini arasında bir seçim yapmaktır. Sabit etkiler modeli panel gruplarına ait zamana bağlı olmayan bazı özelliklerin açıklayıcı değişkenleri etkilediğini ve aralarında korelasyon olduğunu varsayar ve bu zamana bağlı olmayan etkileri gidererek sadece açıklayıcı değişkenlerin etkilerinin görülmesini sağlar. Rassal etkiler modeli ise panel grupları arasındaki varyasyonun rassal olduğunu ve açıklayıcı değişkenler ile arasında korelasyon olmadığını varsayar. İki metodun hangisinin daha uygun olduğuna karar vermek için standart olarak Hausman Testi uygulanır. Çekim modelimizde uygulanan Hausman Testi sonucu sabit etki modelinin daha uygun olduğu görülmüştür.

Fakat sabit etki modelinde her ülke ikilisi için kukla değişken gerekmesinden dolayı bu modelin tam olarak uygulanabilmesi için 4556 adet kukla değişken kullanılması gerekmekte ve şu an kullanılan istatistik yazılımının buna kapasitesi yetmemektedir. İki tahmin yöntemi sonucunda elde edilen katsayıların işaretleri aynı ve büyüklükleri bir birine çok yakın olduğu için ve sabit etkiler tahmin yönteminde yıllara göre değişmeyen değişkenler (mesafe, ortak dil, komşuluk) dışlandığı için çalışmada rassal tahmin yöntemi kullanılmıştır. Böylece, incelenen ülkeler arasındaki mesafe, ortak dil kullanılması ve komşuluğu gibi kukla değişkenlerinin ticareti nasıl etkilediği görülebilecektir.

3.2 Model

Tüm ülke grupları için tahmin edilecek denklemin en genel hali şu şekilde ifade edilebilir;

$$\text{Log}(X_{ij}) = \alpha + \beta_1 \text{Log}(Y_i) + \beta_2 \text{Log}(Y_j) + \beta_3 \text{Log}(d_{ij}) + \beta_4 \text{Contig}_{ij} + \beta_5 \text{Lang}_{ij} + \beta_6 \text{Colony}_{ij} + \beta_7 \text{Landlock}_{ij} + \beta_8 \text{Pop}_i + \beta_9 \text{Pop}_j + \beta_9 \text{Rer}_{ij} + e_{ij} \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemde;

α sabit katsayıyı,

X_{ij} i ülkesinden j ülkesine reel ihracatı,

Y_i i ülkesinin reel GSYH'sı,

- Y_j j ülkesinin reel GSYH'sını,
- d_{ij} i ve j ülkesi arasındaki uzaklığı,
- Contig_{ij} i ve j ülkelerinin komşu olup olmadığını,
- Lang_{ij} i ve j ülkelerinin aynı dili konuşup konuşmadığını,
- Colony_{ij} i ve j ülkelerinin geçmişte kolonyal bir bağ içinde olup olmadığını,
- Landlock_{ij} i ve j ülkelerinin kaç tanesinin kara ile çevrili olduğunu,

- Pop_i i ülkesinin nüfusunu,
- Pop_j j ülkesinin nüfusunu,
- Rer_{ij} i ve j ülke para birimleri arasındaki reel kur endeksini,
- e_{ij} hata terimini, belirten değişkenlerdir. Kukla değişkenler dışındaki tüm değişkenlerin logaritmaları kullanılmıştır.

3.3 Model Sonuçları

Her bir ülke ile ticaret potansiyeli hesaplanırken dört farklı potansiyel hesaplanmıştır. Bunlar; bütün ülkeler, OECD ülkeleri, Euro bölgesi ülkeleri ve AB-27 ülkeleri kriterlerine göredir. Bütün ülkeler kriterine göre Türkiye'nin potansiyel ihracatı hesaplanırken, öncelikle bütün veri yani 68 ülkenin her birinin diğer 67 ülkeye olan ihracatı modellenmekte ve regresyon yapılmaktadır.

Sonrasında ise, bu regresyondan elde edilen denklemde Türkiye'nin her bir yıl için her bir ülkeyle ilgili açıklayıcı değişkenleri yerine konulmakta ve böylece potansiyel ticaret hesaplanmış olmaktadır. Diğer kriterlere göre potansiyel ihracat seviyesi benzer şekilde hesaplanmaktadır. Örneğin, OECD kriterine göre potansiyel hesaplanırken, öncelikle sadece OECD üyesi ülkelere diğer OECD üyesi ülkelere ihracat modellenmekte ve regresyon yapılarak denklemin katsayıları tahmin edilmektedir. Sonrasında bu denklemde Türkiye ile ihracat yaptığı ülkenin açıklayıcı değişken bilgileri yerine konularak bağımlı değişken olan potansiyel ihracat seviyesi tahmin edilmektedir.

	A	P	P-A
Komşu Ülkeler			
Azerbaycan	1667	2089	421
Bulgaristan	2152	3620	1469
Ermenistan	0	504	504
Gürcistan	998	758	0
Irak	3917	3461	0
İran	2030	3511	1482
Kıbrıs R.Y.	11	3242	3231
Rusya	6483	8091	1608
Suriye	1115	4292	3177
Yunanistan	2430	11891	9461
Toplam	20802	41460	21353

Tablo 3: Komşu Ülkelerle Gerçekleşen & Potansiyel İhracat (2008, Cari, Milyon \$) **Not:** A: gerçekleşen ihracat, P: potansiyel ihracat, P-A: kullanılmayan potansiyel ihracatı göstermektedir. Potansiyelin gerçekleşmeden küçük olduğu durumlarda kullanılmayan potansiyel 0 olarak alınmıştır.

Grafik 1: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı – Irak **Kaynak:** Bu ve bundan sonraki bütün ülke grafikleri yazar tarafından oluşturulmuştur.

4 Komşu Ülkelerle Ticaret

4.1 Irak

Irak komşularımız arasında en fazla ticaret fazlası verdiğimiz ülkedir. 1990'lı yıllarda yaşanan birinci Körfez Savaşı öncesine kadar Irak Almanya'dan sonra en fazla ticaret yaptığımız ikinci ülke olarak Türkiye'nin en önemli ticari ortaklarından biriydi. Aynı dönemde petrol ihtiyacının önemli bir kısmı bu ülkeden karşılanmasına karşın, Irak aynı zamanda en yüksek ticaret fazlası verdiğimiz ülkeler arasındaydı. Ancak, Körfez Savaşı'nın patlak vermesiyle beraber Irak'a uygulanan ambargo dolayısıyla Türkiye'nin bu ülkeyle dış ticareti uzun yıllar bitme noktasına gelmiştir.

ABD'nin Irak'ı işgaliyle sonuçlanan savaş sonrasında Irak ekonomisi henüz tam anlamıyla düzlüğe çıkamamış ve kayda değer petrol üretimine başlamamış olmasına rağmen Türkiye'nin Irak'la dış ticareti son dönemde yeniden hızla artmaya başladı. Resmi veriler baz alındığında 1997-2002 döneminde hiç ihracat yapmadığımız Irak'a 2006 yılında yaklaşık 2,5 milyar dolar, 2008 yılında yaklaşık 4 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Küresel krizden dolayı diğer ülkelere ihracatın önemli ölçüde düştüğü 2009 yılında ise bu artış hız kesmemiş ve Irak'a ihracat 5,1 milyar dolara yükselmiştir. Böylelikle Irak 2010 yılı itibarıyla en çok ihracat yaptığımız 5. ülke konumuna yükselmiştir.

Çalışmada elde ettiğimiz sonuçlara göre, son dönemde önemli oranda artırdığımız ticaretle beraber, Irak'a ihracat potansiyel seviyesini de aşmış, Türkiye için çok önemli bir pazar haline gelmiştir. (Bkz. Grafik 1) 2008 yılında Irak'a ihracat 3,9 milyar dolar iken potansiyel ihracat yaklaşık 3,5 milyar dolar seviyesindedir.

4.2 İran

İmparatorluklar döneminde sürekli savaş halinde olduğumuz fakat Kasrı Şirin anlaşmasından beri 400 yıldan uzun süredir barış halinde olduğumuz İran'la ekonomik ilişkilerimiz, bazı dönemlerde iyiyken bazı dönemlerde kesilme noktasına gelmiştir. 1990 yılında en çok ihracat yaptığımız altıncı ülke olan İran, 2000 yılında yirmi üçüncülüğe gerilemiş, 2009 yılında ise on altıncılığa yükselmiştir. Özellikle 1980-1988 yıllarında Irak-İran savaşı ve ertesinde ABD-İran arasındaki sorunlar İran ile ticaretimizi olumsuz etkilemiştir.

Dışa kapalı ekonomik yapısı, uyguladığı dış ticaret kontrolleri, yüksek gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, bankacılık ve ödemeye ilişkin sorunlar, iki ülke arasındaki ulaşım ağlarının yetersizliği ve sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar gibi engeller nedeniyle 2003 yılına dek İran ile ticari ilişkilerimizin boyutu istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Son dönemde ise, İran'ın izlediği dış açılma politikaları ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 'ne üyelik hedefi doğrultusunda birçok ürünün ithalatında uygulanan tarife dışı engellerin kaldırılması ve birçok yasaklı ürünün ithalatına izin verilmesi gibi iyileşmeler ve son dönemdeki yüksek oranlı büyüme oranları nedeniyle İran Türkiye için önemli bir ticaret pazarı haline gelmiştir.

İran ile 1996 yılında 1 milyar dolar civarında olan dış ticaret hacmimiz, 2008 yılı itibarıyla 10 milyar doları aşmıştır. Türkiye aleyhinde seyreden dış ticaret açığı, İran'dan doğal gaz ithalatı ile birlikte son yıllarda daha da artmış ve 2008 yılı itibarıyla 6 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir.

Grafik 2: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - İran

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, ülkemiz İran ile ticarete önemli bir potansiyele sahiptir. (Bkz. Grafik 2) 2008 yılında İran'a ihracat 2 milyar dolar iken potansiyel ihracat 2,8-3,5 milyar dolar seviyesindedir. Yani, yaklaşık 1,5 milyar dolarlık kullanılmayan bir potansiyel vardır.

Burada değinilmesi gereken bir nokta, Rusya örneğinde olduğu gibi İran ile Türkiye arasındaki mesafenin görece yüksek olmasıdır. İki ülke arasındaki mesafe bu çalışmada 1676 km olarak alınmıştır. Ancak Türkiye ile İran'ın komşu olduğu ve ticaretin özellikle sınır bölgelerinde yoğun olduğu düşünülürse, gerçek potansiyelin bu çalışma sonuçlarından daha yüksek seviyede olması muhtemeldir.

4.3 Suriye

Dışa açıklık konusunda en zayıf komşularımızdan birisi olan Suriye ile ticaretimiz son yıllarda önemli oranda artmıştır. Bu gelişmede, eskiden beri devam eden siyasi problemlerin büyük oranda çözülmüş olması ve son dönemde iki ülke arasındaki vizelerin kaldırılması önemli bir etken olmuştur.

Grafik 3: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - Suriye

Suriye ile olan dış ticaretimiz, uzun yıllar iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginlikten olumsuz etkilenmesine rağmen, Türkiye'nin Suriye'ye ihracatında son yıllarda önemli artışlar kaydedilmiştir. 2007 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması'nın olumlu etkileri hem 2007 hem de 2008 yılı verilerine yansımıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Suriye ihracatta en çok potansiyel vaad eden ülkelerden birisidir. 2008 yılı itibarı ile ihracat 1,1 milyar dolar iken potansiyel 2,1-4,3 milyar dolar aralığındadır. (Bkz.Grafik 3)

4.4 Azerbaycan

Önemli bir petrol ve doğal gaz ihracatçısı konumuna yükselmekte olan Azerbaycan'ın milli geliri yükseldikçe buna paralel olarak dış ticaretinde de bir artış olması beklenmektedir. Türkiye son dönemde Azerbaycan'a olan ihracatını önemli oranda artırmıştır.

Grafik 4: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - Azerbaycan

Özellikle 1990'lı yıllarda Azerbaycan'a ihracat potansiyel düzeyin üzerine çıkarken, bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, son dönemde Azerbaycan'a ihracat potansiyel civarında gerçekleşmektedir. 2008 yılında Azerbaycan'a ihracat 1,7 milyar dolar düzeyinde iken, bu düzeyin 2 milyar dolara kadar çıkması mümkün görünmektedir. (Bkz.Grafik 4)

4.5 Ermenistan

Siyasi problemlerden dolayı sınırların kapalı olduğu Türkiye ile Ermenistan arasında resmi olarak ticaret gerçekleşmemektedir.

Ermenistan, doğu ve batı sınırları kapalı olan ve denize komşu olmayan bir ülke olarak, dünyanın geri kalan kısmına uzun kara yollarının kullanılmasıyla ulaşabilmektedir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki bağlantı, Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaktadır. Ancak, Türkiye topraklarının kullanılması durumunda Ermenistan'ın bundan sağlayacağı önemli avantajlar bulunmaktadır. Türkiye dışındaki yolların kullanılmasının taşıma maliyetlerini yaklaşık % 23 oranında artırdığı tahmin edilmektedir.

Türkiye-Ermenistan sınırın kapalı olması, Ermenistan'ın Türkiye'nin sınır bölgeleriyle direkt olarak ticaret yapmasını engellemektedir. Ermenistan-Azerbaycan sınırının da kapalı olması, Ermenistan'ın dış dünya ile ticaretini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenlerden dolayı, Ermenistan'ın dış dünyaya açılımlında Türkiye'nin karayolu, demiryolu ve deniz yolu bağlantıları büyük bir öneme sahiptir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Ermenistan'a ihracatta 2008 yılı itibarıyla yaklaşık 500 milyon dolarlık bir potansiyel olduğu tahmin edilmektedir. (Bkz. Grafik 5)

Grafik 5: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - Ermenistan

Grafik 6: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - Gürcistan

4.6 Gürcistan

Son dönemde yüzünü batıya çeviren ve Rusya ile ilişkileri bitme noktasına gelen Gürcistan Türkiye için önemli bir pazar olma yolunda ilerlemektedir. Gürcistan ayrıca Kafkas bölgesine açılan bir kapı olmasından dolayı Türkiye için önem arz etmektedir.

2000 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olan Gürcistan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışındaki ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Gürcistan'a ihracat potansiyel seviyeler civarındadır. (Bkz. Grafik 6) 2008 yılında Gürcistan'a ihracat yaklaşık 1 milyar dolar iken potansiyel ihracat yaklaşık 800 milyon dolar seviyesindedir.

4.7 Bulgaristan

Bulgaristan Dünya Ticaret Örgütüne 1996 yılında üye olmuştur. DTÖ'ye üyelik Bulgaristan pazarının liberalleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı, Bulgaristan'da yaşayan önemli bir Türk nüfusu bulunmasına ve iki ülkenin komşu olmasına rağmen yeteri düzeyde gelişmemiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, son dönemde önemli oranda artırdığımız ticaretle beraber Bulgaristan'a ihracat potansiyel seviyelere yaklaşmış, 2008 yılında Bulgaristan'a 2,2 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Ancak, ihracatın 3 – 3,5 milyar dolar düzeyine taşınması mümkün görünmektedir. (Bkz. Grafik 3.7)

Grafik 7: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - Bulgaristan

Grafik 8: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - Yunanistan

4.8 Yunanistan

Çekim modeli sonuçlarına göre ihracatı en fazla artırma imkanımız olan ülke Yunanistan'dır. 2008 yılı itibarıyla Yunanistan'a ihracat 2,4 milyar dolar olarak gerçekleşirken, potansiyel ihracat miktarımız 6-12 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir.

Potansiyelin bu kadar fazla olmasının sebeplerini araştırdığımızda karşımıza iki basit ve temel neden çıkmaktadır. Çekim modelinin iki önemli değişkeni olan GSYH ve uzaklık açısından Yunanistan'ın yüksek potansiyeline şaşırılmamak gerekir. Çünkü 2008 yılı itibarıyla, 352 milyar dolarlık GSYH'sı ile Yunanistan İran'dan daha yüksek gelire sahiptir. Öte yandan Yunanistan'ın Türkiye'ye olan ağırlıklandırılmış uzaklığı 655 km. iken İran'a olan uzaklık 1676 km'dir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki potansiyel ticaret seviyelerine iki ülke arasında yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle ulaşılamamıştır. Son dönemde gelişen ilişkilerle beraber artmaya başlayan Yunanistan-Türkiye ticaretinin önümüzdeki dönemde artarak devam etmesi beklenmektedir. (Bkz. Grafik 8)

4.9 Rusya

Petrol, doğal gaz, kömür ve çok sayıda değerli madeni kapsayan doğal kaynak rezervi bulunan Rusya ülkemiz ihracatı açısından önemli bir pazardır. Türkiye, 2009 yılı itibarıyla Rusya'nın ihracatında 6., ithalatında ise 16. sırada yer almaktadır.

SSCB döneminde Türkiye'nin önemli bir ticari ortağı olan Rusya ile ticaretimiz SSCB'nin dağıldığı 1992 yılından sonra da devam etmiş özellikle bavul ticaretinin etkisiyle büyük miktarlara ulaşmıştır. 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz sebebiyle Türkiye-Rusya ticareti önemli ölçüde daralmış ve kriz öncesindeki ihracat seviyesine ancak 2005 yılında ulaşılabilmiştir. Rusya ile ticaretimizde önemli bir nokta, ticaret açığının 1997 yılından beri sürekli artıyor olmasıdır. Bunun önemli sebeplerinden bir tanesi 1984 yılında SSCB ile imzalanan doğal gaz karşılığı mal ihracı anlaşmasının sonraki süreçte uygulanmamasıdır.

Grafik 9: Türkiye'nin Değişik Kriterlere Göre Potansiyel İhracatı - Rusya

Son dönemde özellikle değerli maden, petrol ve gaz rezervleri nedeniyle yüksek büyüme sürecinde olan Rusya'ya ihracat potansiyel civarında seyretmektedir. (Bkz. Grafik 9) Ancak burada değinilmesi gereken bir nokta, Rusya ile Türkiye arası mesafenin kullandığımız kaynaklarda 2009 km olarak hesaplanması ancak bunun günümüz şartlarında iki ülke arasındaki mesafeyi tam olarak yansıtmamasıdır. Moskova ile Ankara arası mesafe yaklaşık 1800 km olmasına rağmen iki liman kenti Trabzon ile Soçi arasındaki mesafe yaklaşık 300 km'dir. Bu çalışmada tahmin ettiğimiz logaritmik denklemlerde ihracatın mesafeye bağlı esnekliği yaklaşık -1'dir. Buna göre, Türkiye ile Rusya arasındaki mesafe 2000 km yerine kabaca 1000 km olarak alındığında bile, çalışma sonuçlarına göre hesaplanan ihracat potansiyeli yaklaşık yüzde 100 artmakta ve yaklaşık 7 milyardan 14-15 milyar dolar seviyesine yükselmektedir.

5 Sonuç

Bu çalışmadan elde edilen en temel sonuç, Türkiye'nin bir çok komşu ülke ile gerçekleştirdiği ihracatın potansiyelin altında olduğu ve geliştirilmeye müsait olduğudur.

Modelin tahmin sonuçlarına göre Türkiye'nin dış ticareti, ticaret ortağı ülkenin ekonomik büyüklüğünden olumlu, nüfus büyüklüğü ve aradaki uzaklıktan olumsuz yönde etkilenmektedir. Ortak ülkenin geçmişte Türkiye

ile birlikte aynı devletin parçası olması da ticareti olumlu yönde etkileyen faktörlerdir. Dünya genelinde komşuluk ticareti artırıcı bir faktörken Türkiye için bunun tam tersi bir sonuç ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle ticaretinde büyük bir potansiyel olduğunu göstermektedir.

2008 yılı verilerine göre komşu ülkelere gerçekleşen toplam ihracat 20.8 milyar dolar iken model sonuçlarına göre bu ülkelere yönelik potansiyel ihracatımız 41.5 milyar dolar seviyesindedir. Bu da komşu ülkelerle ticarete yaklaşık yüzde 103 oranında potansiyel artış mümkün görünmektedir. 10 komşu ülkenin 8 tanesi ile ticaretimiz potansiyelin altında iken sadece Gürcistan ve Irak ile ticaretimiz potansiyelin üzerindedir. En çok potansiyel vaad eden komşu ülkeler Yunanistan K.R. Yönetimi ve Suriye'dir.

Rusya ve İran gibi büyük yüzölçümüne sahip koşullarımızla ticarete mesafe potansiyel ticareti azaltıcı bir rol oynarken, küçük yüzölçümüne sahip ve nüfus yoğunluğu daha fazla olan Yunanistan gibi ülkelerle ticarete mesafe potansiyeli artırıcı bir rol oynamaktadır.

Son dönemde Suriye'de devam eden gelişmeler sosyal ve siyasal olumsuzlukların ticarete olan olumsuz etkisini bir kez daha göstermiştir. Komşu ülkelerle ticarete sahip olunan potansiyel ancak bütün ülkelerde sağlanacak sosyal, siyasal ve ekonomik istikrar ile beraber kullanılabilir.

Kaynakça

- Anderson, James, 1979. "A Theoretical Foundation for the Gravity Equation", The American Economic Review, Vol. 69, pp. 106-16.
- Brun Jean-Francois, et. Al, 2002. "Has Distance Died? Evidence from a Panel Gravity Model", The World Bank Economic Review, Vol. 19, No. 1, pp. 99-120.
- Deardorff, Alan, 1998. "Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World", NBER Working Paper, No. 5377.
- Egger, Peter, 2002. "An Econometric View on the Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potentials", The World Economy, Vol. 25, pp. 297-312.
- Egger, Peter, 2008. "On the Role of Distance for Bilateral Trade", The World Economy, Vol. 31, Issue 5, pp. 653-662.
- Feenstra, Robert, et. Al, 2001. "Using the Gravity Equation to Differentiate Among Alternative Theories of Trade", Canadian Economics Association, Vol. 34, No. 2, pp. 430-447.
- Fidrmuc, Jarko, 2009. "Gravity Models In Integrated Panels", Empirical Economics, Vol. 37, pp. 435-446.
- Fidrmuc, Jarko, et. Al, 2005. "Trade Integration of Central and Eastern European Countries Lessons From a Gravity Model", European Central Bank Working Paper Series, No. 545.
- Gencer, Ayşen Hiç ve Öngel, Volkan, "Serbest Ticaret Bölgesi Çerçevesinde Türkiye ile Suriye, Ürdün ve Lübnan Arasındaki Potansiyel Dış Ticaret Hacminin Uluslararası Çekim Modeli Yoluyla Tahmini", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı:1, Haziran 2011, ss. 71-94.
- Golovko, Anna, 2009. "Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti", Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde sunulmuş tebliğ, Eskişehir, Türkiye.
- Hiç, Mükerrrem ve Gencer, Ayşen Hiç, "Dış Ticaret Alanındaki Ampirik Araştırmaların Seçilmiş ve Analitik Bir Envanteri", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 19, Sayı 1, 2004.
- Isard, Walter, 1954. "Location Theory and Trade Theory: Short-Run Analysis", The Quarterly Journal of Economics, Vol. 68, No. 2, pp. 305-320.
- Tinbergen, Jan, 1962. "Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy", The Twentieth Century Fund, New York.